

підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. - К.: Ніка-Центр, 2002. - С.18-28.

9. Рибалка В.В. Особистісний підхід як психолого-педагогічний принцип організації профільної та професійної підготовки учнівської молоді // Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-методичний посібник. - Київ, Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. - С.80-90.

10. Рибалка В.В. Психологічна культура особистості у професійній підготовці та діяльності практичного психолога // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. - К.: Ніка-Центр, 2002. - С.29-32.

11. Шевченко Н.Ф. Актуальні питання професійної підготовки психологів у системі вищої освіти // Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. - К.: Ніка-Центр, 2002. - С.186-189.

12. Шинкаренко О. Про деякі мотиви вибору професії практичного психолога // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. - К.: Ніка-Центр, 2002. - С.54-56.

4.6. Психологічна культура майбутніх вчителів трудового навчання: дослідження та розвиток.

Розвиток культури та освіти є об'єктивним показником зрілості суспільства будь-якої країни. Освіта є пріоритетною сферою в духовному і культурному розвитку Української держави [14]. Ключова роль у системі освіти належить вчителю. Саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення культурного, духовного та інтелектуального потенціалу нації, збереження і примноження національної культурної спадщини.

За таких умов перед вчителем постають все нові вимоги до його особистості та професійної діяльності. Особливо високі вимоги ставляться до особистісних якостей та здібностей професіонала, до рівня його загальної культури, професійної культури і таких її складових, як педагогічна і психологічна культури. Остання є поняттям відносно новим в психології, майже не поширеним і не повністю вивченим, хоча досить важливим для успішної професійної психолого-педагогічної діяльності.

Психологічна культура звичайно є важливою для вчителів всіх спеціальностей. Та особливої уваги потребують вчителі трудового навчання. Вони, як і всі вчителі, працюють з дітьми не тільки як з „фізичним матеріалом”, а й з „психологічними істотами”. Специфіка професійної діяльності вчителя трудового навчання полягає в тому, що він не просто навчає виконувати певні трудові операції та створювати матеріальні творіння, а ще формує і розвиває особистість учня через залучення в інтелектуальні процеси, які спрямовані на виконання практичної діяльності (вміння працювати і „думати” руками) та розумової, теоретичної діяльності (логічні, просторові мислительні операції тощо). Такі умови підкреслюють подвійність об'єкту психолого-педагогічної діяльності майбутнього вчителя трудового навчання – діти і технічні системи, що визначає його підвищену особистісну відповідальність щодо реалізації пріоритетних завдань Державних законодавчих документів в галузі освіти [13; 14; 15; 16;] і, що ще важливіше, відповідальність майбутнього вчителя перед своєю професійною совістю, як однією з центральних особистісних цінностей.

Ми вважаємо, що розвинена психологічна культура відіграє важливу роль у

якості професійної і особистісної підготовки студентів. Тому необхідно розробити методiku дослідження психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання, що необхідно подальших досліджень її розвитку.

Історичні коріння психологічної культури як філософської категорії починають виявлятися ще за часів Стародавньої Греції. Не називаючись саме як психологічна культура, ця категорія поступово набувала все більшого змісту, ускладнювалася, поширювалася серед наукового світу і в 70-х роках ХХ століття психологічна культура згадується саме як наукове поняття [8]. Окремі наукові посилення К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, Н.В.Кузьміної, Н.В.Чепелевої, В.І.Войтка, О.Я.Березіної, І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало та ін. [5; 8; 18; 23; 31; 50; 52; 53] присвячувалися саме психологічній культурі вчителя, що зараз є незамінною теоретичною базою для розробки вказаної проблеми.

Відчизняні дослідження психологічної культури з'явилися лише наприкінці 90-х років ХХ століття. Це дослідження російських колег Л.С.Колмогорової, Д.В.Каширського, Л.А.Кузнецової, А.Б.Орлова, О.І.Моткова та ін. [19; 29; 32]. Але досліджень з розвитку психологічної культури педагогічних працівників, зокрема, майбутніх вчителів трудового навчання, дуже мало [53].

Говорячи про розвиток психологічної культури особистості майбутнього вчителя трудового навчання, слід враховувати нові механізми, головними з яких є усвідомлення важливості для себе, рефлексія психологічних цінностей, що забезпечують вищий рівень творчості, створення інших, нових цінностей. Все це умовляє триєдиний підхід, який запропоновано у відділі психології трудової і професійної підготовки Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, а саме - особистісний, рефлексивно-ціннісно-креативний підхід [44; 45].

Теоретична спадщина О.О.Бодальова, Л.С.Виготського, В.О.Сухомлинського, Б.Г.Ананьєва, В.І.Войтка, О.М.Леонтьєва, В.А.Роменця [2; 7; 8; 9; 24], праці сучасних науковців - І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало, О.В.Проскури, В.А.Семиченко, Н.А.Побірченко, О.С.Созонюк, Н.В.Чепелевої та ін. [31; 49; 51; 53], і особливо - дослідження В.В.Рибалки, Г.О.Балла, П.С.Перепелиці, Д.Ф.Крюкової, В.І.Панченка, Б.О.Помиткіна, О.М.Ігнатюк, З.Л.Становських, дозволяють сформулювати робоче визначення психологічної культури майбутнього вчителя трудового навчання: це є складова частина базової загальної, професійної культури як системної характеристики особистості педагога, яка являє собою соціально, онтологічно та внутрішньо-особистісно детермінований рівень засвоєння, використання і функціонування психологічних цінностей, в якості яких виступають ефективні психологічні знання, уміння, навички, здібності до високопрофесійної психологічної діяльності особистості майбутнього вчителя трудового навчання.

Таким чином, ми розглядаємо психологічну культуру майбутнього вчителя трудового навчання як цілісне, системне утворення в структурі особистості і невід'ємне від особистісного і професійного розвитку студента. Тому, крім загальних, ми виділили додаткові спеціальні вимоги до методики вивчення психологічної культури вчителя:

- така методика повинна бути оцінною, оскільки в основі психологічної культури лежать вищі психологічні цінності;
- методика повинна відображати процес і результат усвідомлення студентами психологічних цінностей, їх рефлексію і творчість;
- має бути врахована єдність особистісного і професійного розвитку май-

бутнього вчителя трудового навчання;

- методика повинна співвідноситися з психологічною структурою особистості студента і структурою його психолого-педагогічної професійної діяльності.

Аналізуючи дослідження російських науковців, ми зацікавилися методикою „Психологічна культура особистості” О.І.Моткова [29]. Вона побудована як семантичний опитувальник, що включає 18 тверджень, які оцінюються по двом п'ятибальним шкалам, що характеризують силу прагнення і ступінь його реалізації в поведінці в межах шести видів культурно-психологічних прагнень, які, на основі даного підходу, складають психологічну культуру людини.

Ця методика характерна тим, що оцінка сили і ступеня реалізації культурно-психологічного прагнення відповідає осмисленню твердження (в якості якого може бути представлена певна цінність), його рефлексії і творчості. Саме ця ідея покладена в основу нашої модифікації методики дослідження психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання.

Отже, в основі методики – техніка семантичного диференціалу, запропонована Ч.Осгудом [48, с.139]. Відмінність лише в тому, що зміст протилежного твердження-антоніма студенти повинні уявляти самі, що наділяє методику не тільки психодіагностичною функцією, але і функцією самопізнання; вона є оціночною, що відповідає природі психологічної культури.

Методика містить замість однієї дві п'ятибальні шкали: шкала А – оцінка сили культурно-психологічного прагнення; шкала Б – оцінка ступеня його реалізації студентом в особистісно-професійній діяльності. Це і відображує ступінь усвідомлення студентами психологічних цінностей, їх рефлексії і творчості.

Ми вважаємо, що психологічна культура майбутнього вчителя трудового навчання, студента досконалого рівня підготовки повинна включати в себе систему прагнень, які свідомо розвиваються (цінностей, тенденцій, потреб, орієнтацій) і які наявні у студентів, та здібностей і якостей, що забезпечують реалізацію вказаних прагнень, набір відповідних цим прагненням, здібностям і якостям розвинених в особистісно-професійній підготовці умінь та стійких видів поведінки в психолого-педагогічній діяльності. На основі цього ми виділяємо наступні види культурно-психологічних прагнень особистості майбутнього вчителя трудового навчання:

I. Психологічні цінності. І.А.Зязюн зазначає, що найголовніше у вчителя – потенціал його цінностей [33, с.204], чи є в нього, за словами В.О.Сухомлинського, спрямованість на людину, здатність поважати, любити іншого [50, с.19]. Саме в психологічних цінностях ми вбачаємо основу психологічної культури особистості майбутнього вчителя трудового навчання, яка, на наш погляд, є системою цінностей. В.В.Рибалка, розробляючи проблематику психологічної культури, виокремлює з-поміж вищих людських якостей саме вищі психологічні якості, розглядаючи їх як визначальні психологічні цінності суспільства особистості [45, с.276]. Оскільки психологічні цінності є витвором інтелекту і почуттів, то саме вони лежать в основі потреб і мотивів, які надалі обумовлюють і керують професійною діяльністю майбутніх вчителів трудового навчання.

II. Любов до дітей. Н.В.Кузьміна визначала генеральну здібність вчителя – „це чутливість до людини, яка росте, до особистості, яка розвивається – любов” [23, с.112]. Любов до дітей – найвище моральне, природне почуття, яке проявляється у стійкій, самовідданій і свідомій прихильності вчителя до дитини, перетворюється на психологічне, духовне спілкування (єднання). В трансперсональній психології любов

визначається як універсальна енергія, яка може випромінюватися лише людиною і Богом, давати життя всьому іншому [12, с.219; 27, с.277]. Тому можна зрозуміти, чому любов дітей до вчителя є найвищою винагородою для нього. Ми вважаємо, що людина без даного почуття не може бути вчителем-професіоналом, психологічно культурним педагогом, хоча б який у цієї людини не був запас професійних якостей і здібностей.

III. Рефлексія – це осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального та індивідуального способу існування, це вміння бачити себе очима інших людей, вивчати себе з різних сторін [41, с.157]. Професійний досвід, який так важливий для вчителя, лише частково формується в процесі навчання у вузі. Велику частину його молоді вчителі трудового навчання здобувають безпосередньо у професійній психолого-педагогічній діяльності, при чому без розвиненої рефлексії процес здобуття досвіду або затягується, або не відбувається взагалі, що призводить до відповідних наслідків. Особливо важлива рефлексія для майбутніх вчителів трудового навчання, адже, крім інтроспекції власної психіки, осмислення своєї важливої програми, принципів світовідношення, цілей, цінностей, вимог, установок, прагнень, вони повинні „відчувати”, як саме сприймають його як вчителя, його демонстрації трудових прийомів і операцій, відчувати зворотній зв'язок з дітьми.

IV. Культурне, конструктивне, професійне педагогічне спілкування на жаль не так часто зустрічається у вчителів трудового навчання. Частіше за все їх спілкування зводиться лише до технічного плану, що створює великі комунікативні бар'єри для психолого-педагогічної взаємодії вчителя і учня. І.А.Зязюн зазначає, що педагогічне спілкування є професійною здатністю педагога, яка характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції в учнів і відчувати задоволення від спілкування [33, с.47].

V. Спрямованість – одна з найістотніших сторін особистості, яка характеризує її мотиваційну сферу [43, с.311]. Це стрижень структури особистості, що визначає її ініціативну поведінку. Вона являє собою ієрархічно структуровану систему домінуючих мотивів, виступає як передумова стійкості особистості. Для майбутнього вчителя трудового навчання спрямованість являє собою відображення його культури професійного цілепокладання.

VI. Гармонійний саморозвиток особистості майбутнього вчителя трудового навчання забезпечує досягнення значних успіхів у становленні соціальних, духовних, інтелектуальних та інших професійно-особистісних якостей, зокрема здатності до саморегуляції, самодисципліни. Гармонійний саморозвиток психологічно культурної особистості має спиратися на психологічні цінності, повноцінні ідеали, на знання специфічних засобів і дій впливу на самого себе. Він обумовлюється наявністю професійних цілей і діяльності по самовихованню особистісних установок і поведінки, які гармонізують бажання, емоції, думки і уявлення про себе та інших.

VII. Самоаналіз особистості майбутнього вчителя трудового навчання відображає його культуру самопізнання, як складову його психологічної культури. Саме на основі самоаналізу і самопізнання своїх особистісних і поведінкових особливостей починають усвідомлюватися власні життєві і професійні призначення, утворюється і підтримується конструктивне самовідношення, самооцінка, які допомагають в особистісно-професійному житті майбутнього вчителя трудового навчання ставити реальні професійні цілі і завдання, спрямовувати конкретні зусилля у відповідні своїм зусиллям справи, бути самим собою.

VIII. Любов до праці, конструктивність професійної діяльності, відповідальність, що відображають системність, раціональність, реалістичність планування роботи майбутнього вчителя трудового навчання, його здатність до доведення справи до кінця, вміння, якщо цього вимагають обставини, гнучко, вигідно і швидко робити перепланування, відмовляючись від нерéalних цілей, працювати системно, а не імпульсивно, з відпочинком і переключенням на інші види діяльності.

IX. Інтелектуальні прагнення. Центральною психологічною складовою професійної діяльності майбутнього вчителя трудового навчання є спрямованість на розвиток особистості учня крізь інтелектуальні процеси, які орієнтовані на виконання практичної діяльності (вміння працювати і „думати” руками) та розумової, теоретичної діяльності (логічні, просторові мислительні операції тощо). В цьому полягає специфіка професійної діяльності майбутнього вчителя трудового навчання. Саме інтелектуальні прагнення, які відображають інтелектуальну культуру студента, є центром, крізь який буде відбуватися розвиток особистості учнів, а також їх інтелектуальної культури, що є не менш важливим.

X. Психічна саморегуляція власних емоцій, психолого-педагогічних дій, думок, вміння правильно відпочивати забезпечують майбутньому вчителю трудового навчання розвиток прагнень і вмінь підтримувати в основному позитивний емоційний тон, зберігати спокій в стресових ситуаціях (що особливо важливо в професійно-педагогічній діяльності вчителя трудового навчання), бути емоційно привабливим, створювати і підтримувати особистісні установки та відношення, зберігати здоровий сенс і мудрість у психолого-педагогічному конфлікті, проявляти гнучкість мислення при вирішенні складних психолого-педагогічних завдань.

XI. Творчість – найвищий прояв професійної психологічної культури майбутнього вчителя трудового навчання. Дана складова може визначати великі успіхи, кар'єру, самоактуалізацію і самореалізацію в його подальшій професійній діяльності. Творчість означає, що майбутній вчитель трудового навчання є не тільки творінням культури, але і її творцем. Вона є професійною ознакою психологічної культури і її проявом є наявність власного стилю професійної психолого-педагогічної діяльності майбутнього вчителя трудового навчання, яка характеризується цікавістю, виконується частіше за усе в ігровому та процесуальному стилі, з легким вкладенням зусиль і часу. Творчість майбутнього вчителя трудового навчання починається зі створення власних теорій, відкриття психологічних закономірностей і триває до знаходження нестандартних рішень, проявів психологічної самостійності тощо.

Сім із передбачених методикою 11-ти прагнень (з 4 по 10) ціннісно віддзеркалюють компоненти соціально-психолого-індивідуального виміру структури особистості за В.В.Рибалкою [44]. Інші чотири є безпосередніми складовими професійної психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання.

До кожного з 11-ти культурно-психологічних прагнень розроблено п'ять тверджень, які ціннісно віддзеркалюють діяльнісний вимір структури особистості [44] по відношенню до структури педагогічної діяльності майбутнього вчителя трудового навчання.

Всі одинадцять культурно-психологічних прагнень характеризують психологічну культуру студентів в цілому.

Таким чином, методика набула наступного вигляду.

ІНСТРУКЦІЯ.

Вам пропонується оцінити силу своїх психологічних прагнень (по п'ятибальній шкалі А) і ступінь повноти їхнього здійснення в щоденному житті (по п'ятибальній шкалі Б). Усього потрібно відповісти на 55 пунктів. Своєю відповідь вибирайте по шкалах можливих відповідей:

Шкала А (оцінка сили культурно-психологічних прагнень):

- 1-дуже слабе прагнення;
- 2-слабе прагнення;
- 3-середня сила прагнення;
- 4-висока сила прагнення;
- 5-дуже висока сила прагнення.

Шкала Б (оцінка ступеня реалізації психологічних прагнень в поведінці та навчально-професійній діяльності):

- 1-дуже слабкий рівень реалізації;
- 2-слабкий рівень реалізації;
- 3-середній рівень реалізації;
- 4-високий рівень реалізації;
- 5-дуже високий рівень реалізації.

Навпроти кожного пункту поставте два хрестика в тих клітинках, які відповідають силі вашого психологічного прагнення і ступеня його реалізації. Наприклад, пункт 1 – „Прагнення відрізнати дійсні людські, професійні психологічні цінності від псевдоцінностей...”. Якщо по відношенню до даного прагнення ви вибрали відповіді „висока” і „середня”, то навпроти пункту 1 поставте хрестики під цифрою 4 в шкалі А та під цифрою 3 в шкалі Б. І так далі по всіх пунктах методики. Не пропускайте жодного пункту та жодної відповіді!

Бланки опитувальника за кодовані, тому дослідження вважається анонімним. Просимо Вас відповідати чесно.

№	Психологічні прагнення	Сила прагнення					Ступінь його реалізації				
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1.	Відрізнати дійсні людські, професійні психологічні цінності від псевдоцінностей...										
2.	Любити дітей...										
3.	Осмилювати передумови, закономірності і механізми власної психолого-педагогічної і технічної діяльності...										
4.	Уважно слухати іншого, не втрачаючи напрямку його думок...										
5.	Приносити добро, користь людям і суспільству своєю психолого-педагогічною діяльністю...										
6.	Регулярно займатися професійним самовихованням...										
7.	Чітко усвідомлювати і розуміти себе, свої бажання, свій характер...										
8.	Розумно планувати свій час, роботу з урахуванням умов і своїх можливостей...										
9.	Самостійно долати інерцію власної інтелектуальної діяльності, бути інтелектуально ініціативним...										
10.	Гнучко керувати своїм настроєм, бажаннями, психолого-педагогічними і технічними діями...										
11.	Сміливо випробовувати себе в нових психолого-педагогічних справах, нових ситуаціях...										

12	Утримувати професійну рівновагу між матеріальними, духовними і психологічними цінностями...																					
13	Поважати дітей...																					
14	Використовувати різноманітні інтелектуальні засоби самопізнання і саморегуляції...																					
15	Зберігати спокійне мовлення і ясну голову в конфліктних педагогічних ситуаціях...																					
16	Виробляти власний стиль пізнавальної і професійної діяльності...																					
17	Підтримувати власні позитивні стани, розвиток душевних і фізичних сил...																					
18	Знаходити психологічні причини своїх настроїв, психолого-педагогічних і технічних помилок...																					
19	Точно виконувати професійні обов'язки, обіцянки, дотримувати своє слово...																					
20	Спрямовувати розумову діяльність на засвоєння і оволодіння новітніми психолого-педагогічними і технічними технологіями...																					
21	Культурно, тактовно, сприйнятливо для інших виражати негативні настрої і емоції...																					
22	Створювати власні і сприймати інші оригінальні ідеї, незвичайні образи тощо...																					
23	Розвивати і вдосконалювати психологічні знання, уміння і навички як професійні цінності...																					
24	Однаково відноситися до всіх дітей...																					
25	Аналізувати результати власної діяльності, минулого досвіду, цілі на майбутнє, актуальний (теперішній) особисто-професійний стан розвитку...																					
26	Чітко і впевнено викладати свої думки та демонструвати трудові прийоми і операції...																					
27	Створювати індивідуальну, власну систему цілепокладання...																					
28	Самостійно долати шкідливі звички і розвивати позитивні...																					
29	Усвідомлювати своє професійне призначення, життєвий шлях...																					
30	Доводити важливі справи до кінця, віддавати сили в основному важливим, першочерговим цілям...																					
31	Працювати з незвичайними, оригінальними, іноді парадоксальними психолого-педагогічними і технічними ідеями...																					
32	Швидко реагувати на власні негативні стани, знаходити засоби їх покращення...																					
33	Практично реалізовувати свої нові ідеї, створювати нові прийоми психолого-педагогічної і технічної роботи...																					
34	Створювати власну систему особистісних цінностей в області психіки людини, її діяльності, професійних взаємовідносин...																					
35	Повністю сприймати дитину, з усіма її недоліками і перевагами...																					
36	Усвідомлювати еталони, стандарти, процедури і механізми пізнавальних процесів при навчально-професійній діяльності...																					
37	Об'єктивно, різнобічно сприймати іншу людину, ким би вона не була...																					
38	Сприймати і створювати прекрасне у природних матеріалах, творах мистецтва, в душах дітей...																					
39	Самостійно розробляти і ефективно виконувати програму самовдосконалення...																					
40	Самоусвідомлювати власні позитивні і негативні якості, які сприяють і заважають загальному і професійному розвитку...																					
41	Самоорганізовувати професійно-особистісну психолого-педагогічну і технічну підготовку та діяльність...																					
42	Розробляти практичні творіння на основі цікавих ідей...																					
43	Самопрограмувати власну діяльність, поведінку, настрої, емоції...																					

44	Приймати і використовувати нестандартні уявлення, образи, втілювати їх у психолого-педагогічну і технічну діяльність...																					
45	Цінувати і дотримуватися культури своєї нації, народу, сім'ї, професії...																					
46	Відчувати пріоритет дитини перед технічними системами...																					
47	Осмысловати і розробляти свою життєву програму, цілі, цінності, установки, вимоги, прагнення...																					
48	Знаходити для себе нові форми, стилі спілкування, нову, потрібну інформацію в ході психолого-педагогічного спілкування...																					
49	Досягати і підтримувати гармонію у внутрішньому світі, фізичному, психічному і духовному розвитку...																					
50	Постійно бути готовим змінювати себе...																					
51	Обмірковувати, аналізувати, вивчати свої дії і вчинки, правильно розуміти себе...																					
52	Ставити адекватні цілі і вимоги до себе і власної професійної діяльності...																					
53	Використовувати і підпорядковувати власні психічні пізнавальні процеси...																					
54	Контролювати себе в будь-яких психолого-педагогічних і технічних ситуаціях...																					
55	Знаходити нестандартні рішення в будь-яких життєвих і професійних ситуаціях...																					

Дякуємо за участь у дослідженні.

1 2 3 4 5 1 2 3 4

КЛЮЧ.

№№	Види культурно-психологічних прагнень (цінностей)	Запитання №
I	Психологічні цінності	
II	Любов до дітей	1, 12, 23, 34, 45
III	Рефлексія	2, 13, 24, 35, 46
IV	Культурне, конструктивне, професійне педагогічне спілкування	3, 14, 25, 36, 47
V	Спрямованість	4, 15, 26, 37, 48
VI	Гармонійний саморозвиток	5, 16, 27, 38, 49
VII	Самоаналіз, самопізнання	6, 17, 28, 39, 50
VIII	Любов до праці, конструктивність професійної діяльності, відповідальність	7, 18, 29, 40, 51
IX	Інтелектуальні прагнення	8, 19, 30, 41, 52
X	Психічна саморегуляція	9, 20, 31, 42, 53
XI	Творчість	10, 21, 32, 43, 54
I - XI	ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА В ЦІЛОМУ	11, 22, 33, 44, 55
		1 - 55

Вивчаються сила і ступінь реалізації в поведінці одинадцяти видів культурно-психологічних прагнень, які відображають професійну психологічну культуру майбутнього вчителя трудового навчання. Пріоритетними є показники ступеня реалізації психологічного прагнення, психологічної культури в цілому (по шкалі Б).

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ.

1. Визначаються показники виразності виду психологічного прагнення і узагальнений показник виразності прагнень психологічної культури в цілому. Спочатку по шкалі А підраховується середнє арифметичне відповідей, які відповідають запитанням по силі прагнення кожного виду (див. Ключ). Після цього визначається середнє арифметичне відповідей по шкалі А на всі питання 1-55, що показує середню виразності у студента всіх прагнень професійної психологічної культури в цілому.

2. Аналогічно по шкалі Б визначаються показники ступеня реалізації кожного виду психологічного прагнення. Спочатку підраховується середнє арифметичне відповідей про культурно-психологічну поведінку окремо кожного виду. Потім

визначається середнє арифметичне відповідей по шкалі Б на всі питання 1-55, що показує середню виразність у студента ступеня реалізації всіх видів прагнень професійної психологічної культури в цілому.

3. По таблиці 1 визначаються рівні виразності кожного виду психологічних прагнень і рівень прагнення до професійної психологічної культури в цілому.

4. По таблиці 1 визначаються рівні реалізації кожного виду психологічних прагнень і рівень реалізації всіх прагнень психологічної культури.

Таблиця 1. Оцінка рівнів культурно-психологічних прагнень і професійної психологічної культури в цілому (показники в балах)

Рівень	Сила психологічних прагнень ($X_{\text{ср}} = 3,95$ бала) ($3,59 < X_{\text{ср}} < 4,31$)	Реалізація психологічних прагнень ($X_{\text{ср}} = 3,25$ бала)
Псевдо-високий	4,66 - 5,00	4,51 - 5,00
Досконалий	4,31 - 4,65	3,61 - 4,50
Базовий	3,60 - 4,30	2,91 - 3,60
Елементарний	1,00 - 3,59	1,00 - 2,90

Примітка: рівні реалізації культурно-психологічних прагнень дещо нижчі ($X_{\text{ср}} = 3,25$), а ніж рівні їх сили ($X_{\text{ср}} = 3,95$), що відповідає середнім статистичним даним техніки даної методики.

Сила і ступінь реалізації культурно-психологічних прагнень оцінюється за чотирма рівнями: елементарним, базовим, досконалим і псевдовисоким, який введений для фіксування ефектів „спотворення” проведення дослідження, неадекватно завищених самооцінок студентів, або неправдивих відповідей.

Щодо психологічної культури в цілому, то ми не виділяємо її рівнів, а вводимо такі критерії:

1. Елементарна психологічна культура майбутнього вчителя трудового навчання, яка характеризується незначними, несвідомими проявами психологічних цінностей у поведінці та діяльності студента і не є важливою для нього. Це є низькі культурно-психологічні прагнення і низький рівень активності щодо їх практичної реалізації.

2. Базова психологічна культура відноситься до початкового культурно-психологічного досвіду особистості студента, який він отримав з сімейних традицій, навчання та особистісної життєдіяльності. Це є ще непрофесійна психологічна культура як майбутнього вчителя трудового навчання, але з такою культурою вони мають приходити до педагогічного вузу. Вони повинні знаходитися вже на певному рівні усвідомлення психологічних цінностей.

3. Досконала психологічна культура – мається на увазі не кінцевий результат розвитку психологічної культури майбутнього вчителя трудового навчання. Адже культура живе і розвивається, доки існує людина, в нашому випадку – доки існує професія. Насамперед, досконала психологічна культура характеризується зміщенням психологічних цінностей в центральні особистісні позиції студента; досконалим розвитком культурно-психологічних прагнень і їх ступеня реалізації в особистісно-професійній діяльності майбутнього вчителя трудового навчання; гармонією між силою культурно-психологічних прагнень і їх реалізацією (інакше можна прагнути психологічних цінностей, але нічого для цього не робити (або не мати можливості і засобів зробити) в плані саме розвитку і вдосконалення).

Така культура повинна вдосконалювати майбутнього вчителя трудового навчання як професіонала і просто людину, робити його сильним, тому його діяльність ні в якому разі не повинна спрямовуватися на антилюдські вчинки, а бути

тільки гуманістично спрямованою, приносити користь суспільству, розвивати таку ж культуру в учнях.

Організація і проведення дослідження.

Дослідження проводилося у 2004 році на базі загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів м.Чернігова – у дослідженні брало участь 17 вчителів трудового навчання, які були відзначені міськими і державними нагородами, та на базі індустріально-педагогічного факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка – у дослідженні брали участь 84 студенти IV – V курсів.

Метою дослідження було з'ясування своєрідного еталону та критерію визначення психологічної культури студентів. Ми встановили, що у вчителів показники сили культурно-психологічних прагнень і ступеня їх реалізації (Табл. 2) в особистісно-професійній діяльності мають в основному досконалий рівень розвитку і, що дуже важливо, різниця між відповідними показниками по силі і реалізації не перевищують 0,85 (найбільша різниця між відповідними рівневими балами між шкалами А і Б Табл. 1). Останнє свідчить про гармонійне співвідношення культурно-психологічних прагнень і їх реалізації, що характеризує оптимальність культурно-психологічного функціонування і досконали психологічну культуру вчителя трудового навчання.

Відповідні показники у студентів свідчать про культурно-психологічні прагнення досконалого рівня, але ступінь їх реалізації вказує лише на базовий та елементарний рівні. При цьому різниця відповідних показників набагато перевищує значення 0,85 між силою культурно-психологічних прагнень та їх реалізацією. Це обумовлює дисгармонійне культурно-психологічне функціонування і, враховуючи середні значення по всім культурно-психологічним прагненням, лише базову, а іноді елементарну психологічну культуру студентів (Табл. 2).

Табл. 2. Результати дослідження психологічної культури вчителів праці і майбутніх вчителів трудового навчання.

Види культурно-психологічних прагнень	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII		IX		X		XI		XII	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Група																								
Вчителі праці	4,3	3,9	4,5	4,4	4,29	3,8	4,3	3,79	4,6	4,47	4,1	3,52	4	3,97	4,62	4,49	4,41	4,4	4,2	3,7	4,59	4,1	4,35	4,04
Студенти ЧДПУ	3,6	2,1	4	3,6	4,32	2,87	4,34	3,51	4,1	2,19	4,5	2,7	4,69	4,54	4,3	3	4,51	3,59	4,31	4,1	3,66	2,15	4,21	3,07

Паралельно до розробленої нами методики ми провели дослідження професійно-особистісних якостей і здібностей студентів (Табл. 3) відповідно до соціально-психолого-індивідуального виміру структури особистості за В.В. Рибалкою [44]:

Табл. 3. Програма і методики дослідження професійно-особистісних якостей і здібностей особистості майбутніх вчителів трудового навчання (МВТН).

№	Зміст дослідження	Методика
1	Дослідження комунікативних і організаторських здібностей МВТН	„КОС – 2” [55, с.32]
2	Дослідження змістовної сторони спрямованості особистості МВТН	„Ціннісні орієнтації” М. Рокіча [39, с.25] „Орієнтаційна анкета” Б.Басса [39, с.30]
3	Дослідження характерологічних особливостей МВТН	„Характерологічний опитувальник” К.Леонгарда [39, с.61]
4	Дослідження особливостей розвитку самосвідомості МВТН	„Дослідження самооцінки за допомогою процедури ранжування” - модифікація методики С.А.Будассі [37, с.561] „Самооцінка сили волі” Н.Н. Обозов [37, с.532]
5	Вивчення досвіду МВТН	Фіксація рівня встигаємості з: - технічних дисциплін; - педагогічних дисциплін; - психологічних дисциплін.
6	Дослідження інтелектуальних властивостей МВТН	„Оцінка рівня розвитку технічного мислення” Беннет [30, с.305] „Тест візуально-просторового інтелекту” Айзенка [1, с.117] і Зіверта [17, с.28]
7	Дослідження психофізіологічних особливостей МВТН	„Тест-опитувальник” Г.Айзенка [39, с.55]

Результати досліджень представлені в таблицях 4 - 10.

Табл. 4. Результати дослідження комунікативних і організаційних здібностей майбутніх вчителів трудового навчання.

Рівень розвитку	Комунікативні здібності	Організаційні здібності
5 – високий	25,8%	15,2%
4 - вище середнього	18,8%	18,8%
3 - середній	17,6%	14,1%
2 - нижче середнього	14,1%	22,3%
1 - низький	24,7%	28,2%

Табл. 5. Результати дослідження змістовної сторони спрямованості особистості майбутніх вчителів трудового навчання.

Спрямованість на себе	48,8 %
Спрямованість на спілкування	32,2 %
Спрямованість на справу	19%

Табл. 6. Результати дослідження характерологічних особливостей майбутніх вчителів трудового навчання.

Акцентуовані студенти	71,5%
Неакцентуовані студенти	28,5%

Табл. 7. Результати дослідження розвитку самооцінки і сили волі майбутніх вчителів трудового навчання.

Самооцінка		Сила волі	
Завищена	81%	Високий рівень волі	20%
Адекватна	19%	Середній рівень волі	68%
Занижена	0%	Низький рівень волі	12%

Табл. 8. Результати успішності навчання студентів.

Оцінки	Психологічні знання	Педагогічні знання	Технічні знання
5	16,4%	11,4%	5,17%
4	35%	30,3%	30,7%
3	58,4%	60,5%	64,1%

Табл. 9. Результати дослідження рівня розвитку технічного мислення та візуально-просторового інтелекту майбутніх вчителів трудового навчання.

Рівень розвитку	Візуально-просторовий інтелект	Технічне мислення
Дуже високий	2,3%	7%
Високий	10,5%	22,3%
Вище середнього	18,8%	12,9%
Середній	38,8%	28,2%
Нижче середнього	22,3%	18,8%
Низький	5,8%	9,4%
Дуже низький	1,17%	1,17%

Табл. 10. Дослідження темпераменту майбутніх вчителів трудового навчання.

Тип темпераменту	Відсоткова кількість студентів
Холерик	11%
Сангвінік	41,7%
Меланхолік	8,3%
Флегматик	49%

В ході кількісної обробки результатів дослідження ми провели вторинну статистичну обробку, результати якої дали змогу з'ясувати кореляційні зв'язки за критерієм Пірсона між рівнем розвитку професійно-особистісних якостей і здібностей студентів та рівнями розвитку культурно-психологічних прагнень по шкалі Б (оскільки рівень ступеня реалізації вважається пріоритетними у порівнянні з силою прагнення по шкалі А). Таким чином, для кількісної обробки було представлено 32 ознаки, 20 з яких відносяться до найбільш важливих особистісно-професійних якостей і здібностей студентів та інші 12 – 11 з яких є культурно-психологічними прагненнями і 1 – середнім арифметичним цих прагнень, тобто психологічна культура в цілому. Провівши якісну інтерпретацію результатів ми встановили наступне:

- рівень розвитку психологічних цінностей зворотно корелює з рейтинговими показниками ціннісних орієнтацій на особистісний розвиток (-0,643), щастя інших

(-0,649), творчість (-0,415), альтруїзм (-0,367), широту поглядів (-0,595), ефективність у справах (-0,359) і чуйність (-0,386). Залежність обернено пропорційна, що означає: чим більш важливі для студента вказані цінності гуманістичної і пізнавальної спрямованості, тим більш розвинені психологічні цінності майбутніх вчителів трудового навчання. Також встановлений зв'язок психологічних цінностей зі спрямованістю на справу (0,374), з адекватним розвитком самооцінки (-0,554 – чим більше відхилення в бік заниженої або завищеної самооцінки, тим менший розвиток психологічних цінностей), успішністю з психологічних (0,804) і технічних (0,413) дисциплін, з рівнем розвитку візуально-просторового інтелекту студентів (0,35).

Особливо високі зв'язки психологічних цінностей з усіма іншими культурно-психологічними прагненнями (0,419 – 0,826), що вже на даному етапі статистичної обробки може свідчити про центральне і головне місце психологічних цінностей в структурі особистості майбутніх вчителів трудового навчання;

- культурно-психологічні прагнення любові до дітей корелюють із комунікативними здібностями (0,628), ціннісними орієнтаціями щодо щастя інших (-0,6), альтруїзму (-0,367), широти поглядів (-0,595), ефективності у справах (-0,359), чуйності (-0,335). Також дані показники корелюють зі спрямованістю студентів на діяльність (0,505), адекватністю самооцінки (-0,425), успішністю з педагогічних дисциплін (0,469).

- рефлексивні культурно-психологічного прагнення складають важливий аспект зв'язку з ціннісними орієнтаціями на особистісний розвиток студентів (-0,539), із рівнем розвитку самооцінки (-0,467) і сили волі (0,434), рівнем успішності з психологічних дисциплін (0,428) і типом темпераменту (0,457) – особливо велика реалізація рефлексивних прагнень у сангвініків та флегматиків, тобто більш врівноважених або інтровертованих студентів;

- прагнення до культурного, конструктивного, професійного педагогічного спілкування пов'язані з рівнями розвитку комунікативних (0,509) і організаторських (0,435) здібностей студентів та ціннісними орієнтаціями на ефективність у справах (-0,481) і чуйність (-0,324). Також наявні зв'язки зі спрямованістю на діяльність (0,368), що підкреслює важливість культурно-психологічного спілкування не просто заради спілкування, а задля успішної професійно-педагогічної діяльності. Більший рівень розвитку культурно-психологічних прагнень спілкування у студентів із достатньо сформованим, врівноваженим неакцентуованим характером (0,322) і адекватною самооцінкою (-0,519). Також такі студенти мають більшу успішність з психологічних і педагогічних дисциплін (0,563 і 0,402). І, звісно, такі студенти є або сангвініками, або холериками за типом темпераменту, але кореляційний зв'язок не такий значний (0,3);

- культурно-психологічна спрямованість майбутніх вчителів трудового навчання насамперед пов'язана з ціннісною орієнтацією ефективності у справах (-0,514), спрямованістю на діяльність (0,647), рівнем розвитку самооцінки студентів (-0,519), рівнем успішності з психологічних (0,443) і педагогічних (0,411) дисциплін та рівнями розвитку технічного мислення (0,487) і візуально-просторового інтелекту (0,493);

- рівень прагнень гармонійного саморозвитку більший у студентів з розвиненими організаторськими здібностями (0,334), ціннісно-орієнтованих на особистісний розвиток (-0,527) і ефективність у справах (-0,311), спрямованість на діяльність (0,325), з адекватно розвинутою самооцінкою (-0,466), розвинутою силою

волі (0,413) і встигаючих з психологічних дисциплін (0,421);

- рівні ступеня реалізації культурно-психологічних прагнень самопізнання і самоаналізу залежать від ціннісної орієнтації на особистісний розвиток (-0,461) і на ефективність у справах (-0,328), від спрямованості студентів на справу (0,348). Особлива залежність виявлена з розвитком самооцінки студентів (-0,651). Дещо менші зв'язки, але теж вагомі, з розвитком сили волі (0,351) і успішністю з психологічних дисциплін (0,448);

- реалізація культурно-психологічних прагнень любові до праці, конструктивності професійної діяльності, відповідальності найтісніше пов'язана з розвитком організаторських здібностей (0,583) студентів. Інші вказують на зв'язки з ціннісними орієнтаціями на творчість (-0,359), альтруїзм (-0,326), ефективність у справах (-0,462); із спрямованістю на справу (0,47), розвитком самооцінки (-0,376) і сили волі (0,389), успішністю з педагогічних (0,424) і технічних дисциплін (0,323), розвитком технічного мислення (0,422) і візуально-просторового інтелекту (0,436);

- на фоні інших кореляційних зв'язків чітко вирізняється взаємозалежність ступеня реалізації інтелектуальних прагнень з ціннісними орієнтаціями на пізнання (-0,525), особистісний розвиток (-0,426), творчість (-0,684), широту поглядів (-0,59), ефективність у справах (-0,394), а також із спрямованістю студентів на справу (0,506), рівнем розвитку самооцінки (-0,408) і сили волі (0,423); особливо тісні зв'язки із успішністю по технічним дисциплінам (0,635), розвитком технічного мислення (0,67), візуально-просторовим інтелектом (0,711);

- прагнення психічної саморегуляції пов'язані з розвитком комунікативних здібностей (0,42), з акцентуованими рисами характеру студентів (0,573), розвитком самооцінки (-0,434) і сили волі (0,41), дещо з успішністю по психологічним дисциплінам (0,36) і особливо - з типом темпераменту студентів (0,865);

- культурно-психологічні прагнення творчості, насамперед, залежно відносяться до ціннісних орієнтацій на творчість (-0,765), альтруїзм (-0,52), широту поглядів (-0,488), ефективність у справах (-0,452). Також встановлені зв'язки із спрямованістю на діяльність (0,589), розвитком самооцінки (-0,413) і сили волі (0,405), успішністю з педагогічних (0,562) і технічних (0,585) дисциплін, розвитком технічного мислення (0,562) та візуально-просторового інтелекту (0,585);

- середні арифметичні показники ступеня реалізації по всім культурно-психологічним прагненням, тобто психологічна культура в цілому корелює з усіма ознаками з коефіцієнтами не нижче 0,315 по модульному значенню. Особливо на цьому фоні вирізняються зв'язки з ціннісними орієнтаціями (не нижче 0,51), психологічними цінностями (0,826), рефлексивними прагненнями (0,425), прагненнями творчості (0,641), любові до дітей (0,557), інтелектуальними прагненнями (0,584) і прагненнями спрямованості (0,436).

Дисперсійний аналіз дозволяє виділити 7 основних факторів. Найістотніший з них – „фактор психологічної культури” (8,084; 23, 778%) (у дужках, відповідно, дисперсія фактора і його вклад в сумарну дисперсію у відсотках). Наступні фактори:

- „психологічно-ціннісний фактор” (2,897; 8,521%);

- „фактор рефлексії” (2,897; 8,521%);

- „фактор творчості” (2,654; 7,805%);

- „фактор любові до дітей” (2,29; 6,736%);

- „інтелектуальний фактор” (1,823; 5,361%);

- „фактор спрямованості” (1,461; 4,297%).

На основі результатів нашого констатуючого дослідження ми зробили наступні висновки:

- психологічна культура майбутнього вчителя трудового навчання чітко пов'язана з особистісним і професійним розвитком студентів. Вона є структурним утворенням в психологічній структурі особистості і є системою, яка взаємозалежна з розвитком особистості студентів, а також, відповідно, може впливати на цей розвиток;

- психологічна культура є безперечно ціннісним утворенням. Психологічні цінності безпосередньо пов'язані з їх усвідомленням і, особливо, їх рефлексією студентами, що може призводити до створення нових цінностей – їх творчості;

- реальна, дійсна психологічна культура має гуманістичну спрямованість, прямо пов'язана з любов'ю до дітей, що в свою чергу слугує базою психолого-педагогічної спрямованості студентів, їх культури цілепокладання;

- психологічна культура майбутніх вчителів трудового навчання взаємозалежна з інтелектуальним розвитком та інтелектуальними прагненнями особистості студента, про що свідчить залежність від психологічної культури успішності з навчальних предметів та рівня розвитку інтелектуальних здібностей і якостей студентів;

- на основі виділених факторів стає можливою розробка структури психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання.

Результати констатуючого дослідження дають первинну рекомендаційну інформацію щодо моделі розвитку психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання:

- насамперед, за допомогою певних психолого-педагогічних методів слід змістити психологічні і гуманістичні цінності студентів у бік центральних позицій, оскільки результати аналізу свідчать про їх далеко не перші позиції в дійсності;

- по-друге, слід створити такі умови, за яких би вказані цінності усвідомлювалися на досить серйозному інформаційному рівні студентами, що сприятиме рефлексивному „перетравленню” і засвоєнню вказаних цінностей;

- по-третє, на нашу думку, студенти повинні мати емоційне підкріплення цінностей та їх творче закріплення, яке б проявлялося в особистісно-професійній підготовці і діяльності;

- центральні тенденції розвитку психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання повинен займати вплив на інтелектуальні здібності, якості і можливості студентів, як головний „інструмент” професійного розвитку їх особистості і розвитку особистості учнів;

- плекання любові до дітей повинне супроводжувати всі етапи розвитку психологічної культури студентів в процесі формуючого експерименту і особистісно-професійної підготовки взагалі.

Більш конкретні умови розвитку психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання слід з'ясувати з аналізу вказаних кореляційних зв'язків, що стає наступною метою і завданням формуючого дослідження як продовження розробки нашої теми.

Таким чином, ми дослідили особливості психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання, її складові, її відношення до особистісної і професійної психолого-педагогічної діяльності студентів на основі розробленої нами комплексної методики. Ми отримали практичні результати, які надалі послугують підставою для створення моделі розвитку психологічної культури студентів.

1. Айзенк Г. Новые IQ тесты. – М.: Изд-во ЭКСМО – Пресс., 2001. – 192с.
2. Ананьев Б.Г. Некоторые черты психологической структуры личности // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М., 1982. – С. 39-41.
3. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. – Москва, Воронеж: Институт практической психологии, 1996. – 241с.
4. Балл Г.О. Духовность профессионала и педагогичне сприяння її становленню: орієнтири психологічного аналізу // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-Український щорічник. – Київ – Ченстохова, 2000. – С. 217-231
5. Березіна О.Я. Психологічна культура вчителя як умова підвищення педагогічної майстерності // Початкова школа. – №2. – 1991, С.11-15
6. Бех І.Д. Духовні цінності розвитку особистості / Педагогіка і психологія №4 (14) 1997, науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії пед. наук України. – С.124-129
7. Бодалев А.А. Личность и общение. – М., 1983. – 320с.
8. Войтко В.І. Про психологічну культуру вчителя. - К.: Знання, 1974. – 47с.
9. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. – М.: Педагогика, 1992-1994.
10. Гильбух Ю.З., Верещак Е.П. Психология трудового воспитания школьников. – Киев: Рад. шк., 1987. – 255с.
11. Гончаренко С.У. Дидактична концепція змісту освіти // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Київ-Вінниця, 2002. – С. 22-30.
12. Гроф С. Духовный кризис: Статьи и исследования. – М., 1995. – 255с.
13. Державна національна програма „Освіта” // Освіта. – 1993. - № 44-45-46 (грудень) спецвипуск.
14. Державна програма „Вчитель” // Освіта України. – 2002. – 2 квітня. – С. 2-6.
15. Закон України „Про вищу освіту” // Освіта України. – 1997. – 14 листопада; 21 листопада.
16. Закон України „Про загальну середню освіту” / Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України., 1999. - № 15. – С. 6-31.
17. Зиверт Х. Ваш коэффициент интеллекта. Тесты. – 2-е изд.: Пер. с нем. – М.: АО «Интеэксперт», 1998. – 143с.
18. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність як мистецька дія: Посібник для вчителів. – Рідна школа, 1995. - №7-8. -С. 31-50.
19. Колмогорова Л.С. Генезис и диагностика психологической культуры младших школьников. -Барнаул, 1999. -256 с.
20. Коломинский Я.Л. Психологическая культура – условие и цель деятельности психолога // Психология. – 2000. – №2. – С. 14-19
21. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) Інформаційний збірник МОН України. – 2002. – № 2. – С. 3-22.
22. Крюкова Д.Ф. Психолого-педагогічні умови забезпечення політехнічного розвитку молоді // Науково-методичний вісник. – Львів, 1997. - №2. – С. 38 – 51.
23. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. -Л.: Изд. Ленинград. ун-та, 1967. – 183с.

24. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Изд. 2-е М., Политиздат, 1977. – 304 с.
25. Ломов Б.Ф. Проблема личности в советской психологической науке // Проблемы психологии личности. – М., 1982. – С. 4-11.
26. Моляко В.А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности. – К. Знание, 1991. – 96с.
27. Монро Роберт. Далекие путешествия. Перев. с англ. – К.: «София», М.: ИД «София», 2003. – 322с.
28. Моргун В.Ф. Монистическая концепция многомерного развития личности. Аннотированный библиографический указатель с 1984 по 1988 год. – Полтава: ПГПИ, 1989. – 56с.
29. Мотков О.И. "Психологическая культура личности" // «Школьный психолог», 1999, - № 15, с. 8-9.
30. Немов Р.С. Психология: в 3-х кн. Кн. 3. Психодиагностика: Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики: Учебник для студ. вузов. – 3-е изд. – М.: «Владос», 1998. – 632с.
31. Ничкало Н.Г. Теоретико-методологічні проблеми і перспективи розвитку досліджень неперервної професійної освіти / Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – У двох частинах. – Ч. 1. – К.: 2001. – 392с.
32. Орлов А.Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики / Пособие для студентов психологических факультетов. – М., 1995. – 341 с.
33. Педагогічна майстерність. Підручник / За ред. І.А. Зязюна. – К. 1997.
34. Педагогічні технології: наука – практиці: Навчально-методичний щорічник / О.І. Кульчицька, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер / За ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВПОЛ, 2002. – Вип.1. – 281 с.
35. Платонов К.К. Структура и развитие личности / Отв. ред. А.Д. Глоточкин; АН СССР, Ин-т психологии. – М.: 1986. – 254 с.
36. Помиткін Е.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 164с.
37. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие / Под ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – 694с.
38. Проскура О.В. Психологічна культура праці завідуючої дошкільним закладом. – К.: КМУВ ім. Б.Г. Грінченка, 1994. – 124с.
39. Психологические тесты / Под ред. А.А. Карелина: В 2 Т. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
40. Психологические тесты. Ахмеджанов Э.Р. Составление, подготовка текста, библиография. -Москва, 1996. – 320с.
41. Психологический словарь / Под ред. В.И. Войтко. – Київ.: Вища школа, 1982, 216 с.
42. Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навчальний посібник / За ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 330 с.
43. Психология: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л.Трофімова. – 3-те вид. стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.
44. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників. Монографія. – К.: Деміур, 1998. – 160 с.

45. Рибалка В.В. Роль психологічної культури у професійному становленні гуманітарно-технічної еліти//Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць / За ред. Л.Л.Товажнянського та О.Г.Романовського. – У двох частинах. – Ч.1. – Харків: НТУ „ХП”, 2002. – 432с.
46. Роменець В.А. Історія психологічної епохи Просвітництва: Навчальний посібник. – К.: Вища школа., 1993. – 568 с.
47. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии /Отв. ред. Е.В.Шорохова. Изд.2-е. -М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
48. Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М.; Отв. ред Крымский С.Б. – Киев: Наук. думка, 1989. – 200с.
49. Созонюк О.С. Детермінанти розвитку психологічної культури вчителя початкової школи: Автореферат дисертації. – Рівне, 2002. – 20с.
50. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5-ти т./Редкол.: Дзевеверин А.Г. и др. – К.: Рад. школа, 1979. – Т.3. 1980. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. 719 с.
51. Трудове і професійне навчання: проблеми, пошуки, перспективи // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. /Гол. ред. І.А. Зязюна – Вінниця, 1994.
52. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т.4. Людина, як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. -М. – Л.: АПН СРСРФСР, – 1952, 518с.
53. Чепелева Н.В. Психологічна культура майбутнього вчителя. – К.: Т-во „Знання” УРСР, 1989. – 32 с.
54. Черньонков Я.О. Особливості формування професійної культури майбутнього вчителя // Рідна школа. – 2002. - № 12. – С. 14-17.
55. Щокін Г.В. Практична психологія менеджменту: Як робити кар'єру. Як будувати організацію: Науково-практичний посібник. – К.: Україна, 1994. – 399.

4.7. Формування психологічної культури майстрів виробничого навчання та виробничників.

Підготовка учнів до праці на виробництві є тим важливим завданням народної освіти, яке в умовах сучасних соціальних і економічних реформ переходу до ринкових відносин, господарської самостійності і конкуренції набув особливої актуальності. Сьогодні при формуванні готовності школярів до виробничої діяльності необхідно орієнтуватися на використання досягнень науки і техніки та застосування новітніх технологій на підприємствах, на впровадження господарських відносин між виробниками всіх рівнів, ділової самостійності і підприємництва. Тому в процесі трудової підготовки і діяльності, окрім засвоєння операційних дій, важливо надавати більшої уваги формуванню вмінь діяти самостійно і наполегливо, впевнено взаємодіяти в спільній продуктивній підприємницькій і комерційній діяльності.

Для переважної частини учнів така підготовка все більше стає визначальною для успішного здійснення життєвого шляху, умовою соціального захисту після закінчення школи. Адже не всі учні після школи мають реальні можливості вчитись далі у вищих та професійних навчальних закладах. Тому вихованців школи в принципі треба готувати до праці на виробництві, до опанування робітничими